

תקופתנו וימות המשיח במשנת הרב קאפח

מה הם ימות המשיח לפי הרמב"ם?

הרמב"ם הראה בהקדמתו ל"פרק חלק" עד כמה מורכבת סוגיית השכר והעונש במצוות התורה. על המשנה האומרת ש"כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא"¹, הרמב"ם דן בחמש כתות שלכל אחת מהן דעה אחרת בשאלת זיהויו של הגמול האמתי שזוכה לו מי שמקיים את המצוות. בהשפעת כל הכתות, נוצר עירוב מושגים של גן עדן וגיהנום, עולם הבא ותחיית המתים, גשמים בעתם, גלות ושאר צרות המוכרות בעולמנו וימות המשיח. הרמב"ם עשה מלאכה רבה, וסידר את המושגים תוך שהוא עומד על מובנו של כל אחד מהם והיכן מקומו. כשהגיע למושג "ימות המשיח", הוא אומר:²

[...] אבל ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון, ויתגדל שמו ויגיע לקצוי תבל יותר וגדול על ממלכת שלמה, ויכרתו עמו העמים ברית שלום, ויעבדוהו כל הארצות לגודל צדקו, ונפלאות יתגלו על ידו, וכל מי שיעמוד עליו יכריתהו ה' וימסרהו בידו [...].

ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה, זולתי שתהא המלכות לישראל [...].

וישארו בימיו החזק והחלש ביחס לזולתו, אלא שבאותם הימים תוקל על בני אדם פרנסתם מאד, עד שיעבוד האדם איזה עבודה מועטת שתהיה ישיג תועלת גדולה [...].

והתועלת הגדולה באותו הזמן היא שננוח משעבוד מלכות הרשעה העוצרת בעדינו מלעשות הטוב, ותרכה הדעת [...] ויפסקו הקרבות והמלחמות [...] וישיג כל מי שיהיה באותן הימים שלמות גדולה, יזכה בה לחיי העולם הבא. והמשיח ימות, וימלוך בנו ובן בנו [...] ותתמיד מלכותו זמן רב מאד, וגם יארכו חיי בני אדם, כי בהעדר הדאגות והצרות יארכו החיים [...].

עיקרי תורתנו הטהורה ויסודותיה שלש עשרה יסודות [...] והיסוד השנים עשר ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבוא, ואין לומר שנתאחר, אם יתמהמה

1 משנה, סנהדרין, פרק י, הלכה א.

2 פירוש המשנה, סנהדרין, פרק י (חלק), עמ' קלט-קמד.

חכה לו, ואין לקבוע לו זמן, ולא לפרש את המקראות כדי להוציא מהן זמן בואו, אמרו חכמים: "תפוח דעתן של מחשבי קצין" [...]. ומכלל היסוד הזה שאין מלך לישראל אלא מדוד ומזרע שלמה דוקא [...].

כראוי לנושא חשוב, חזר הרמב"ם ועסק בעניין זה בעוד מקומות: באיגרת תימן, בספר המצוות ובספר משנה תורה בהלכות תשובה והלכות מלכים. אולם השוואת דבריו במקומות האלה זה עם זה מעלה לעתים קשיים. כך למשל הוא אומר:³

ומפני זה התאוו כל ישראל נביאייהם וחכמיהם ימות המלך המשיח, כדי שינוחו ממלכות הרשעה, שאינה מנחת להן לישראל לעסק בתורה ובמצוות כהגן, וימצאו להן מרגוע, וירבו בחכמה, כדי שיזכו לחיי העולם הבא. לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שנאמר "כי מלאה הארץ דעה את ה'" (ישעיהו יא, ט), ונאמר "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו" (ירמיהו לא, לג), ונאמר "והסרתי את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו, כו). מפני שאותו המלך שיעמד מזרע דויד בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא, קרוב ממשה רבנו, ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבואו כל הגויים לשמעו, שנאמר "והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים" (ישעיהו ב, ב).

המלך המשיח מתואר כאן לא כנביא סתם אלא כנביא גדול. לעומת זאת, מהלכות מלכים עולה תמונה אחרת לגמרי. וזה לשונו:⁴

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו שהטפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי רבי עקיבה חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו שלבן כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג, נודע שאינו משיח, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת.

ועיקר הדברים ככה הן: שהתורה הזאת אין חקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן, ולא גורעין מהן. וכל המוסיף או גורע או שגלה פנים בתורה והוציא הדברים שלמצוות מפשוטן, הרי זה בודאי רשע ואפיקורוס.

ואם יעמד מלך מבית דויד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדויד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח, ונצח כל האמות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח בודאי.

3 משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ט, הלכה ב.

4 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יא, הלכות ג-ד.

ואם לא הצליח עד כה או נהרג, בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דויד השלמים הכשרים שמתו. ולא העמידו הקדוש ברוך הוא אלא לנסות בו רבים, שנאמר "ומן המשכילים יכשלו, לצרוף בהן ולברר וללבן עד עת קץ כי עוד למועד" (דניאל יא, לה).

כאן המלך המשיח נמדד רק במידת הצלחתו להקים מחדש את הממלכה לפי חוקי התורה. כלומר, מבחן התוצאה בעניין זה בלבד, ואינו צריך להיות נביא, ובוודאי שאינו צריך להיות נביא גדול!

קושי אחר הוא העובדה שהרמב"ם מזכיר בשלושה מקומות שאין די שיהיה המשיח מבית דוד, אלא הוא צריך להיות דווקא מזרע שלמה: בפירושו המשנה, באגרת תימן (עמ' מז) ובספר המצוות (לא תעשה שסב). והנה דווקא ב"משנה תורה" דרישה זו אינה נזכרת כלל ועיקר. דרישה זו העסיקה את המפרשים שדנו בה בניסיון להבין לשם מה באה ומה חשיבותה.

בניסיונם לפתור את השאלה הראשונה, ניסו רבים מן המפרשים לשלב בין דברי הרמב"ם בהלכות תשובה לבין דבריו בהלכות מלכים בכמה דרכים, שעיקרם הוא: אמנם המשיח צריך להיות נביא, אלא שבהלכות מלכים הרמב"ם אינו מדגיש את הדבר או שהרמב"ם מתכוון שנבואתו של המשיח תופיע רק בשלב השני של ימות המשיח. הקושי בכל ההצעות הללו הוא שהרמב"ם מביא לראיה את המעשה בבר-כוכבא, שר' עקיבה וחכמי ישראל הלכו תחילה אחריו, אף על פי שכנראה לא היה אפילו בדרגת ראוי לנבואה, והם לא ראו בדבר שום פגם, "ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת", שאפילו לא בחנו אותו במבחן הנדרש מכל מי שטוען שהוא נביא, "שיאמר דברים העתידים להיות"⁵. הדרך היחידה לבחינת היותו משיח היא מבחן ההצלחה. כל זמן שהוא אדם כשר שמגמת פעילותו תואמת את יעדי התורה המוכרים הוא בחזקת משיח, ואם הצליח לממש את החזון, הוא משיח ודאי.⁶

הסברו של הרב קאפח, שהוכיח אותו במקומות רבים והשתמש בו כדי לבאר תמיהות וסתירות לכאורה בכתבי הרמב"ם פשוט יותר, וגם הרמב"ם עצמו מזכיר אותו כאחת הסיבות לעובדה שיש לעתים סתירות בדבריהם של מחברי ספרים (הקדמת מורה הנבוכים), והוא שהרמב"ם חזר בו מן הדברים שאמר ב"משנה תורה" בהלכות תשובה. וכך הרב קאפח מסביר את הסיבה לחזרת הרמב"ם מדבריו אלו. וזה לשונו:⁷

5 משנה תורה, הלכות יסודי התורה, פרק י, הלכה א.

6 להסברת דברי חז"ל לפסוק "והריחו" (ישעיהו יא, ג), ראה: ר' משה שאצקעס, ספר המפתח, תרפ"ט ניו-יורק [סנהדרין צג ע"ב]; הרב א"ר זיני, עץ ארז ב, ירושלים התשס"ד, עמ' 179–182.

7 משנה תורה, ספר המדע, עמ' תרנ, הערה כא.

ונראה שלפנים סבירא ליה לרבנו שמתנאי המשיח שיהא נביא, כמו שנאמר "והריתו ביראת ה'", ודרשו חז"ל דמורח ודאין. וסבירא ליה דר' עקיבה שחשב שבן כוזיבא משיח, אף דלא מורח ודאין [...] יחיד הוא, ואין הלכה כר"ע מחבריו. אבל כאשר הגיע למסקנא דרע"ק לאו יחיד הוא, ורבים עמו בשטתו, כמו שכתב שם, "ודמה הוא [רע"ק] וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח", חזר לפסוק כרע"ק, שאין מתנאיו שיהא נביא [...].

נמצא שהרמב"ם מסיק לבסוף שהמלך המשיח אינו צריך להיות נביא אלא אדם הפועל למימושה של ממלכה של עובדי ה', אולם רמתו האישית בחכמה ההגותית אינה חייבת להיות גבוהה כל כך.

לקושי השני שהזכרנו, הוצעו הסברים אחדים, כגון הצורך ללכת בעקבות דברי הנביא, אף על פי שרבים לא רצו לקבל את שלמה בגלל חטא דוד וכת שבע שממנו יצא.⁸ הרבי מלובביץ' מדייק מן ההבדל בביטויים שהרמב"ם משתמש בהם כשהוא מדבר על "בית דוד" לעומת "זרע שלמה", וטוען ש"זרע שלמה" משמעותו שמלבד ייחוסו של המשיח לדוד המלך, גם הנהגתו צריכה להיות בצורת מסוימת, בדרכו של שלמה, שהנהיג את ממלכתו בחכמה, ובזכות תכונתו זו הצליח לקבל את הכרת הגויים והצטרפותם אליו מרצונם בדרכי שלום, כמשמעותו של שמו.⁹

בסוגיה זו, הרב קאפח אינו טוען שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בשלושת ספריו המוקדמים,¹⁰ אלא שדרישת הרמב"ם שיהיה המשיח "מזרע שלמה" באה רק לשלול את הנצרות, שאותו האיש מיוחס בכתביה לנתן.¹¹ ויש עוד מה לומר בסוגיה זו, אולם הדיון בה שייך לתחומים אחרים שאין כאן מקום לדון בהם.¹²

האם הגיע זמן הגאולה?

הרמב"ם כותב בהלכות מלכים:¹³

וכן לא יחשב הקצין. אמרו חכמים: "תפוח דעתן שלמחשבי קצין", אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר, כמו שבארנו.

8 ראה הרב יואל קטן, "אני מאמין באמונה שלמה", המעיין ל/ב (טבת תש"ן), עמ' 43–44, הערה 4. וראה הרב איתמר ורהפטיג, "משיח מזרע דוד ושלמה", מנחה לאי"ש, ירושלים תשנ"א, עמ' 414–427, בשמו של הרב יואל בן נון.

9 תורתו של משיח, בעריכת פינחס מאמאן, ברוקלין 1993, עמ' 97.

10 ראה עדותו של הרב ורהפטיג (לעיל, הערה 8), עמ' 416, הערה 14.

11 פירוש המשנה להרמב"ם, סנהדרין, פרק י, משנה א, הערה 91.

12 ראה מאמריהם של הרב יואל קטן והרב איתמר ורהפטיג (לעיל, הערה 8). וראה מאמרו של א"ק, מנחה לאי"ש, ירושלים תשנ"א, עמ' 346, הערה 36.

13 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יב, הלכה ה.

לכאורה, כוונת הרמב"ם לומר שאסור לעסוק בחישוב הקץ, מפני שהעיסוק בו אינו תורם לעבודת שמים, ואף עלול להזיק לה. אך למעשה יש תוצאות מעשיות לשאלה אם כבר הגיע זמן הגאולה. נוסף על זה, דברי הרמב"ם עצמו אינם ברורים, שהרי הוא עצמו, אומר בעת שהוא עוסק בהם ב"איגרת תימן"¹⁴:

אלא שיש בידינו מסורת מופלאה קבלתיה מאבי מסבי מאביו מסבו זצ"ל, וכך מראשית גלותינו מירושלים [...] שיש בפסוקי נבואת בלעם פסוק שבו הרמז לחזרת הנבואה לישראל אחרי הפסקה¹⁵ [...] וזה הקץ היותר נכון שנאמר לנו. ואמרנו שהוא נכון אחר שהזהרנו ממנו ואמרנו שתשמרו בו מלפרסמו, כדי שלא ייראה מאוחר בעיני בני אדם. והנה הודענוכם אותו, וה' יודע את האמת.

אם כן, הרמב"ם עצמו אינו עומד לכאורה בציווי חכמים, שכל כך האריך לדבר בו, והדבר נראה מוזר וקשה, אולם הרמב"ם עצמו מקדים ורומז למה שהוא מתכוון לעשות. לאחר שהסביר את הבעיה בחישוב הקץ והראה עד כמה הוא מסוכן וכיצד גרם לעמנו צרות מיותרות, החל מן הגלות הראשונה במצרים, כשניסו לחשב את הקץ לפי מה שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, וכן בשאר הגלויות, הוא מסנגר לפתע על גדול עולם שפרסם את הדרך לחישוב קץ הגאולה, הרס"ג. וזה לשונו:¹⁶

ואנו נמצא התנצלות לרבנו סעדיה זצ"ל, ונאמר כי אשר הביאו לידי כך על אף ידיעתו שהתורה הזהירה על כך, מפני שאנשי דורו רבו בהם ההשקפות והקלקולים, ועלולה היתה לאבד דת ה', אלמלי הוא ז"ל [...] וראה בכלל יזמותיו ללכד המון העם בחשבון הקצים כדי לאמץ תקותם לאמת, והוא ז"ל כל מעשיו לשם שמים, ואין להקשות על הכזבת הקצים שעשה, כי סוד הענין הוא מה שתיארתי לכם.

בדברי הסניגוריה שלו על מעשהו של רס"ג, הרמב"ם מסביר למעשה את ההכרח שיש גם לו לחרוג מן הרצוי והראוי, כיוון שמדובר בחריגה מן הראוי משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך"¹⁷.

בתקופתנו יש גם סיבה אחרת לעסוק בנושא זה, והיא מפני שמדובר בשאלות מעשיות הנובעות מהקמת מדינת ישראל וקיבוץ הגלויות: האם אמנם מדינת ישראל היא "ראשית צמיחת גאולתנו"? האם המשברים שקורים במדינת ישראל עשויים לשנות את מעמדה ההלכתי? ושמה מדובר בירידות המתחוללות במסגרת מהלך גדול שמגמתו

14 איגרת תימן מהדורת הרב קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' מח-מט.

15 וכאן הביא הרמב"ם את התאריך שנת דתתק"ע או דתתקע"ו לפי חלק מן הגרסאות, ושתייהן חלפו לפני זמן רב.

16 איגרת תימן (לעיל, הערה 14), עמ' מא-מב.

17 תהילים קיט, קכו.

הכללית היא עלייה גדולה, ומכאן היבטים הלכתיים בשאלת מעמדם של מוסדות המדינה, שירותיה וחובותיה. האם המשברים המתחוללים במדינה מאיימים על הגדרתה כ"ראשית צמיחת גאולתנו".

ידוע ומפורסם שהרב קאפח ז"ל סובר שכל אזרח בישראל חייב ליטול חלק בשירות הצבאי,¹⁸ ויש בזה משום עדות לחשיבות שייחס למערכת השלטון במדינה. ואולם ייתכן ששיקוליו בעניין זה היו שיקולים מציאותיים, שהאדם חייב לשרת בצבא כשם שהוא חייב ללמוד מקצוע כדי שיוכל לפרנס את בני ביתו, ולא יותר. ואם בעניין המדינה עסקינן, כאן המקום לדון גם בעניין המהווה בימינו מדד להשקפתו של האדם הדתי: האם חייבים לומר הלל ביום העצמאות? ואם לומר אותו בברכה או בלי ברכה.

מעמדם של יום העצמאות ויום ירושלים

בסוגיית אמירת ההלל ביום העצמאות, אנו מוצאים בכתביו של הרב קאפח עמדה ייחודית, וזה לשונו:¹⁹

למדנו מדברי היד אליהו שאין ב"ד או חכמים רשאים להתקין מועדים חגים וזמנים אלא על פי נביאים.

ובהמשך פירושו, כשהוא מתייחס לדברי הרמב"ם, האומר "ולא תקנו הלל בפורים, שקריאת המגלה היא ההלל",²⁰ הרב קאפח מביא תחילה את פירושו לסוגיית הגמרא במגילה יד ע"א, ואומר:²¹

כלומר שהיה בידי החכמים והנביאים שתקנו את המגלה אמות מדה ידועים וקבועים אמתי לומר אותו ההלל. וכיון שחז"ל הקפידו והחמירו שלא לומר אותו ההלל שלא במקומו ושלא בזמנו כדלקמן, לפיכך לא מלאם לבם לתקן אמירת אותו ההלל, אלא ניסחו וחברו הלל משלהם לאמרו היום, וזוהי המגלה [...] וכך לדורות. אם מי שהוא יראה לו שנגאל ממות לחיים ומשעבוד לגאולה וכיוצא, אין שום מניעה שיתחבר נוסח מעין מגלת אסתר ויאמר כשירה, ואם תרצה, אמור כהלל. כי חז"ל החמירו מאד באמירת ההלל הידוע בכל עת מצוא, וכמו שאמרו בשבת דף קיח ב: "הקורא הלל בכל יום, הרי זה מחרף ומגדף". ואין אנו יודעים טעמי חז"ל בחומר זה.

18 ראה מה שכתבתי בספר הזיכרון לרב יוסף בן דוד קאפח, רמת-גן תשס"א, עמ' 63. וראה א' לוי, הולך תמים, תשס"ג, עמ' 131, 147.
19 משנה תורה, הלכות מגילה וחנוכה, פרק א, הלכה א, הערה ב.
20 שם פרק ג, הלכה ו.
21 שם, הערה כ.

בדבריו, הרב קאפח מביא כמה טעמים שניתנו במפרשים לגינוי מי שקורא הלל בכל יום כדי להראות שטעמם של דברי חז"ל אינו ברור, והוא מסכם:

בכל אופן, מה שאין אנו יודעים טעמי חז"ל אינו מגרע מאומה מחומר דבריהם [...] מעתה כל דור, צבור וקהל, הקובעים חג, זמן ומועד, רשאים לתקן לחבר שיר חדש על הגאולה ועל התמורה, וצריכים לנהוג זהירות בחומרי חז"ל קדושי עליון.

על פירושו זה של הרב קאפח, מקשים רבים מקריאת ההלל בחנוכה, וכבר טען מאן דהוא שיש לו ראייה ברורה מחנוכה שהרב קאפח שגה בפסיקתו זו. אולם מאחר שהיה זה אדם כשר, שאף עסק במשנתו של הרב קאפח, צריך לומר שזו הבעיה של מי שנמנה עם הדור אשר לא ידע את יוסף, שהרי אנחנו, תלמידיו, שאלנו אותו לא אחת שאלה זו, ואף על פי שלא השיב לנו בפירוש לטעמו לפסיקה זו, המשיך לעמוד בצורה נחרצת על דעתו. האם ניתן לומר ששגה מבלי לשים לב להלל של חנוכה? והרי הסבו את לבו לעניין זה. סביר יותר לומר שראה בשאלה זו קושיה שאינה תיובתא, ולדעתי הרב קאפח לא רצה לומר את דבריו במפורש, כפי שהיה זהיר מאוד בכל מה שנוגע לניתוח המציאות של ימינו. לדעתי, שורש ההבדל נעוץ בהבדל הגדול בין הישועה שהייתה בימי מרדכי ואסתר, שבה לא זו בלבד שעדיין "עבדי אחשוורוש אנן", כלשון הגמרא, אלא שגם המרכיב המקודש חסר בה, המקדש, לבין הישועה של ימי החשמונאים, שחזרו ישראל לעצמאותם וגם זכו למקדש בטהרתו. אבל בימינו אלה עדיין אין מקדש, ואווירת קדושה נעדרת מרוב הציבור בישראל. ההישג הגדול של ממשל עצמי נפגם לא מעט בגלל חסרון הקדושה, ולא עוד אלא שגם אין חתירה אליה. במצב זה, אי אפשר לומר היום "הללוהו עבדי ה'" "רק בגלל עצמאותנו, כשרוב העם ומנהיגיו אינם רואים עצמם עבדי ה'".

ואולם לא ראוי שלא להודות על הגאולה ועל ההצלה, ולכן ראוי לחבר הלל חדש שתוכנו מתאים למצב בימינו, שיש התקדמות גדולה בעניין זה, אך עדיין חסר בה מרכיב יסודי של הגאולה, הקדושה והמקדש! ונראים הדברים שלזה רמז הרב קאפח בהערתו להלכות תפילה. וזה לשונו:²²

כיון שמנעו חז"ל אמירת ההלל הידוע, תקנו הלל משלהם, והיא המגלה, ומינה דלדורות על הנסים שיעשו להם יחברו מגלה, והיינו הלילא, ואינם רשאים לומר אותו הלל מחוץ לימים הקבועים לו, ולפיכך נאמרת גם בלילה, שאינו זמן הלל, זולת על אכילת פסחים.

הדגשתו שהמגילה נאמרת גם בלילה, שאינו זמן הלל, באה לומר ששבח שאינו ההלל עצמו מותר לאמרו גם בלילה, כלומר כשאין גאולה שלמה, שהרי הלילה מסמל בחז"ל את עתות הגלות והמצוקה של האדם.

וכשהסכים הרב קאפח לומר דבר מה בעניין זה, דעתו הייתה נחרצת, וניתן לעמוד מדבריו על מורכבותה של המציאות של ימינו. לא רק גאולה וישועה, יש במדינת ישראל, אלא גם מאפיינים קשים שאסור להשלים עם קיומם במדינה יהודית: גנבת הילדים, העברת ילדים על דתם, גנבת אוצרות הרוח שהיו לבני תימן על ידי אנשים שלא הבינו את תוכנם של כתבי היד המאלפים, שראו בהם רק ממון עובר לסוחר, ועוד פרשיות העולות מדי פעם על הפרק. כל אלה לא נתפסו על ידו כמאורעות שוליים חולפים, אלא כמשקפים אווירה הנובעת מאופיה של מערכת קלוקלת החייבת לשנות את דרכיה. וכן עולה מדברים קשים שכתב לרב משה מלכה, רבה של פתח-תקווה עקב מהומות השבת שנתחוללו בשנת תשמ"ו:²³

אנו חיים בתקופה של שמד. צר לי לומר את הדברים. יד כל צוררי תורת ישראל רמה. כל המיצר לישראל נעשה ראש. אותם ארורים מטילים שקוצים בכל קדשי ישראל במלוא כל העצמה העומדת לרשותם. איני יודע אם היתה כזאת בישראל אף בשלטון איזבל ועתליה המרשעת. אנו חיים בתקופת רדיפה נוראה. איני יודע אם היתה מעולם השפלה וביזוי לתורת ישראל ונושאי דגלה כפי שהיא כיום במדינת ישראל. כל נתברך בלבבינו בהקצבה פה הקצבה שם הניתנים מחסדי לאומים, ואף גם זאת תוך ביזוי והשפלה. לא נותר בידינו אלא "נישא לבבנו אל כפים, אל אל בשמים" (איכה ג, מא), יקנא לשמו לתורתו ולארצו ויאמר למשחית הרף. כ"ד המצפה לישועת ה' לתורתו וליראיו. יוסף קאפח.

כשמצאתי את תצלומי של מכתב זה, פניתי אליו לפני אחד השיעורים ושאלתי אותו אם באמת הוא חושב כן. הייתכן לומר על תקופתנו, עם כל עושר הספרות התורנית שלה, עם כל האפשרויות הפתוחות לפני כל אדם לעסוק בתורה, שמדובר בתקופה חשוכה כשל איזבל ועתליה המרשעת, הוא עמד על דעתו בצורה נחרצת שאכן כן, לא פחות מזה.

גם כשהציע את תשובתו לשאלה למה אנו מסיימים את תפילת שחרית בתשעה באב בפסוקי נחמה, והרי אסור לקרות בתשעה באב בתורה או נביאים או בכתובים אלא בדברים הרעים שבירמיה ובאיוב ובאיכה, ענה שהאיסור לקרוא בהם פסוקים שאין בהם דברים רעים הוא משום שדברי תורה משמחי לב. והוסיף:²⁴

23 לעיל, הערה 18, עמ' 62.

24 משנה תורה, זמנים ב, הלכות תעניות, פרק ה, הלכה יא, עמ' תתטו, הערה כד.

אדרבה, כאשר מזכירים הנחמות והיאך צריך להיות מצבינו, זוכרים ומשווים את המצב שאנו נמצאים בו עתה בעוונות, אשר מקום מקדשנו בשבי צר ואין לאל ידינו, ובכך חשים בכל תוקף את הברא עמיקתא שאנו נמצאים במעמקיה.

עם כל זאת, חשוב להדגיש שהרב קאפח לא ציפה לעולם שונה מבחינת החוקיות שלו. כשמנסים לדמיין את ימות המשיח, התמונה שעמדה לנגד עיניו הייתה מציאותית לגמרי, כדעתו של הרמב"ם, מדינה עם מוסדות, צבא ומשטרה, בית משפט ומערכת חינוך ממלכתית המיוסדים על קבלת עול תורה ומצוות.

כיצד ייראו ימות המשיח?

במשנת הרמב"ם יש הן דברים ידועים וברורים הן דברים המוצגים כדברים שלא ניתן לדעת אותם. דבר ידוע לדוגמה הוא שהרמב"ם סבור שאין לצפות לנסים החורגים ממהלכי הטבע הרגילים. וזה לשונו:²⁵

אל יעלה על הלב שבימות המשיח, יבטל דבר ממנהגו שלעולם, או יהיה שם חדוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו הולך. וזה שנאמר בישעיה "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ" (ישעיהו יא, ו), משל וחיידה. ענין הדבר, שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי העולם, המשולים בזאב ונמר: שנאמר "זאב ערבות ישדרם, נמר שקד על עריהם" (ירמיהו ה, ו). ויחזרו כלם לדת האמת, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המתר בנחת כישראל, שנאמר "ואריה כבקר יאכל תבן" (ישעיהו יא, ז; ישעיהו סה, כה).

וכן כל כיוצא באלו הדברים הכתובין בענין המשיח, משלים הם. ובימות המלך המשיח יודע לכל לאיזה דבר היו משל, ומה ענין רמוז בהן. אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד.

וכן גם בהלכות תשובה, כשהרמב"ם מסביר את הסיבה לציפייה הגדולה לימים אלה, אם לפי דעתו דבר לא ישתנה דבר מטבעו בימינו:²⁶

לא נתאוו הנביאים והחכמים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בגויים, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכל ולשתות ולשמח: אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל, כדי שיזכו לחיי העולם הבא, כמו שבארנו בהלכות תשובה.

ובאותו הזמן, לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה משפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. ולפיכך יהיו חכמים גדולים, ויודעים דברים הסתומים

25 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יב, הלכות א-ה.

26 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יב, הלכות ד-ה.

העמוקים, וישיגו דעת בוראם כפי כוח האדם, שנאמר: "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא, ט).

החברה תהיה רגילה, עובדת אדמה, ויהיה בה לא רק לימוד תורה אלא גם יישוב ארץ ישראל ועבודת קרבנות כבשנים קדמוניות. וזה לשונו:²⁷

המלך המשיח עתיד לעמד ולהחזיר מלכות בית דויד לישנה, הממשלה הראשונה, ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקדם: מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות [הרי שתהיה עבודת אדמה!; ח"ס] ככל מצותן האמורה בתורה [...] ועיקר הדברים ככה הן: שהתורה הזאת אין חקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן, ולא גורעין מהן. וכל המוסיף או גורע או שגלה פנים בתורה והוציא הדברים שלמצוות מפשרטן, הרי זה בודאי רשע ואפיקורוס.

מסתבר אם כן שעיקר כאבו של הרב קאפח היה על שהוחמצה ההזדמנות לממש את המערכות ולהביא את ימות המשיח, כמו שהוא אומר בכאב באחד מפסקי הדין שכתב על התנהלותן של מערכות השלטון:²⁸

איני יכול שלא להביע צערי על החרפה הגדולה שנתגלתה לעינינו, עשרות רבות של יהודים שומרים תורה ומצוות אין להם מקום תורה ותפלה, ונאלצים להצטופף ולהסתופף במרתף חשוך שפל אפל כמה מדרגות מתחת לפני האדמה ללא אויר וללא שרותים [...], וזה בירושלים בירת ישראל, קרית מלך רב. זוהי חרפת כל העיר. איה ראש העיר היהודי? איה משרד הפנים? איה משרד הדתות? איה משרד החינוך?

ניתן לראות שאינו מצפה למדינה אחרת אלא לפעולת המערכות ברוח תורתנו הקדושה.

יסוד אחר בדברי הרמב"ם הוא:²⁹ "התורה הזאת אין חקיה ומשפטיה משתנים לעולם". לכאורה, משמעות דבריו פשוטה וברורה, כפי שנקבעה גם בשלושה עשר יסודות תורתנו בעניין המצוות, שאנחנו צריכים להמשיך ולהקפיד עליהם בימות המשיח כבעבר. בהיבט המעשי משמעות הדבר היא שנדרשת חתירה לקראת חידוש עבודת הקרבנות ושהאיסור לצאת לחוץ לארץ עומד בעינו,³⁰ ושלא ייתכן שתתחדש מצווה של

27 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יא, הלכות א-ג.

28 עדות ביהוסף, ירושלים תשס"ד, עמ' 340.

29 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יא, הלכה ג.

30 ראה דברי הרב קאפח באחד מפסקי הדין שלו, כשנדרש לשאלה מה נכלל בכלל ההלכתי שהאישה בנישואיה "עולה עמו". וזה לשונו: "רבים נתפשו ונתפשים לטעות שהפרזה בחיי מותרות ובזבונות ראותניים שלפעמים גובלים עם נדנוד איסור הם בכלל עולה עמו, וחלילה וחלילה שחז"ל יחשבו לעולה עמו טיולים

עלייה לרגל לקברים, כיוון שהמרכז הרוחני של עם ישראל אחד הוא ואין שני לו, ירושלים והמקדש.³¹

הדברים אמורים גם בסוגיה אחרת לגמרי, החובה להישמע למנהיגים. חובת הציות למלך או לכל שלטון אחר היא חובה הלכתית, והיא מותנית רק בדבר אחד, שאינה סותרת את מצוות התורה:³²

המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצוות, אפלו במצוה קלה, הרי זה פטור. דברי הרב ודברי העבד, דברי הרב קודמין. ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוה, שאין שומעין לו.

וגם הרב קאפח מותח ביקורת על מי שמבטלים את ההלכה מפני חוקי המדינה. וזה לשונו:³³

למרבה הצער, שמעתי גם בשם אישים, שלכאורה נבונים, שהממלכתיות המעוותת הצליחה לעקם את מוחם ולכפוף את קומתם, אומרים ובפשטות "ממלכתי", כך צריך להיות. רבון העולמים! ! עד כדי כך גרמו הגלים הדלוחים שטפון עכור כזה בתודעתם? [...]. שומו שמים! "ממלכתיות" פירושה קבורת כל כבוד עצמי? ! לבי לבי למעוותי המחשבה הללו.

לא ידע אדם היאך יהיו עד שיהיו

בניגוד ליציבותן המוחלטת והבלתי משתנה של המצוות, יש צד מעורפל בימות המשיח, פרטי ההתרחשות בהם אינם ברורים. וזה לשון הרמב"ם בעניין זה:³⁴

ויש מן החכמים שאומרים שקדם ביאת המלך המשיח יבוא אליהו. וכל אלו הדברים וכיוצא בהן, לא ידע אדם היאך יהיו עד שיהיו, שדברים סתומים הן אצל הנביאים. גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע

לחול [...]. דבר שיש בו נדנוד איסור, כמ"ש הרמב"ם בהלכות מלכים" (עדות ביהוסף, לעיל, הערה 28, עמ' 59-60).

31 מאמרו המרתק של הרב קאפח, "קריאת שמע במקום טומאה" (כתבים, ב, עמ' 621-630), נכתב בצורה הלכתית לחלוטין, ובו הוא מראה כיצד במשנת הרמב"ם אין מקום לנורמות חדשות שלא היו בעבר. בשאלות ותשובות של ראשונים ואחרונים ניתן לראות כיצד היא התפתחה, וכיום היא הנותנת הכשר לאיסור אחר של יציאה מא"י. במשנתם של הרמב"ם והרב קאפח אין שום שינוי מן ההלכה המקורית, שהקברים הם רק מקומות טומאה, ואסור להתפלל בהם. וראה גם צוואת הגר"א שנדפסה ברוב המהדורות של ספר מסילת ישרים בסוף הספר. וראה: דברי הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן קמו; פירוש הרש"ר לתורה (ויקרא כא, ה); וספרו של אלישיב רייכנר על משנת הרב יהודה עמיטל, באמונתו, תל-אביב 2008, עמ' 142.

32 הלכות מלכים, פרק ג, הלכה ט.

33 כתבים ב, עמ' 1061.

34 הלכות מלכים, פרק יב, הלכה ב.

הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלקת בדברים אלו. ועל כל פנים, אין סדור הוית דברים אלו ולא דקדוקן עיקר בדת. ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך בדברי מדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאינן מביאין לא לידי אהבה ולא לידי יראה.

סיכום

אם ננסה לסכם את שיטת מורנו ורבנו הרב קאפח זצ"ל בעניין המציאות בימינו ובימות המשיח, נמצא שהייתה לו הבנה עמוקה של המורכבות הגדולה של המציאות של ימינו. הוא הבין שאף על פי שמבחינת העולם אין צורך שיחול בו שינוי מהותי, מבחינת האנשים שבו, עלינו לקוות שיערה עלינו הקב"ה את רוח קודשו,³⁵ כדי שתשוב דרך פעולתנו תחזור להיות מושכלת וטהורה יותר. בינתיים אין אנו טובים מאבותינו. אנחנו צריכים לברך על הרעה כשם שאנחנו מברכים על הטובה. נמצא שיש במשנת הרב קאפח על תקופתנו הן ברכת שהחיינו הן ברכת דיין האמת.